

SPOLNI EVFEMIZMI, METAFORIKA IN PODOBNE SKRIVNOSTI JEZIKA PRI SLOVANIH

OB DULIČENKOVEM PREDAVANJU 11. NOVEMBRA 2005 V LJUBLJANI

Nekaj slovenskih zgledov, posebej tudi iz Rezije

1. Strokovnega simpozija »Obdobja« v režiji Oddelka za slovenistiko na FF v Ljubljani se je letos udeležil tudi A. D. Duličenko, prof. slovanske filologije na 350 let stari univerzi v Tartuju (Estonija). Med dvotedenskim bivanjem v našem mestu je nekajkrat predaval, med drugim študentom slavistike. Kolege z Inštituta za slovenski jezik in druge prijatelje, torej zahtevnejše interese iz vrst mladih in »starih mačkov«, pa se je namenil počastiti še s predavanjem *fuori serie*: »Tabuji telesa in tabuji jezika pri Slovanih«. Od specialista za ta vprašanja smo sicer pričakovali, da nas bo zasul z zgledi, vzetimi bolj ali manj enakomerno iz vseh slovanskih logov; čeprav se to ni zgodilo, pa smo bili na martinovo 2005 vseeno deležni skrbno pripravljenega traktata. Tega predavatelj ni izročil gostiteljem takoj, češ da bi ga pred ljubljansko objavo rad še enkrat prebral. Podpisani se po Duličenkovem predavanju (na Novem trgu 4/II) nisem priglasi k besedi že tisti hip, predvsem zaradi zahtevnih narečnih verzov, ki jih tačas še nisem bil prevedel; prepričan pa sem bil (in sem še!), da morajo biti čim prej predstavljeni tudi javnosti. Zato se zdaj oglašam – čeprav *post festum* – v dobri veri, da ni prav nič zamujeno. Sicer pa smo z gostom s severa v dne, ki so sledili, v ožjem strokovnem krogu seveda uganili, prijateljsko pretresli in sklenili še marsikaj pametnega, tudi ob kancu črnega v stari gostilni »Pod lipco«.

2. Samo dober teden po Duličenkovem slovesu od našega mesta je iz Estonije že prispelo za objavo pri nas novo besedilo; staro, prvotno, mi ni nikoli prišlo pred oči. Iz sedanje nove oblike (posebno iz 4. poglavja) pa razbiram željo, da bi se naslov po novem glasil »O skrivnostih telesa in jezika pri Slovanih«. Pa še nekaj je, kar v govorjeni besedi človek mimogrede presliši oz. ne more tako hitro dojeti, če ne vidi napisano. Ta »nekaj« tokrat tiči v naslednjem: za boljšo orientacijo v gozdu seksološkega besedja avtor poskuša uveljaviti nekakšno leksično triado iz začetnic treh opornikov, ki naj bi držali pokonci troglavo stavbo: »X« – »Π« – »E«.¹

Duličenkove predlog o triadi s kraticami je odlična zamisel.

Da ne bi stokrat in stokrat – do onemoglosti – ponavljali spornih, neolepšanih besed iz vsakdanjega govora, bolj ali manj motečih, robotih in marsikomu prav zoprnih, v količkah strokovnem razpravljanju pa nujno potrebnih, se je treba pač domeniti, kakšno pot ubrati, sprejeti izhodišče in smerokaze. Predlog mojega starega znanca izhaja ne iz glasov ruskega jezika, ampak le iz začetnic treh ruskih besed: to so »X« (*hu*), »Π« (*pizdá*) in »E« (*jebát*). S tako »rešitvijo« problema bi prišlo do zapletov in nedoslednosti že znotraj samega ciriličnega kroga (kjer npr. »E«-ja ne izgovarjajo vsi Je/Jo, kakor Rusi!), da ne govorimo o nepremostljivih težavah s transliteracijo v razne slovanske »latinice« (kjer se je npr. »X« prelevil v »iks«, pri Poljaki in Čehih v »ch«, pri Čehih je kot »h« dobil novo vrednost, itn.; »E« pa je za slovanske necirilične črkopise sploh neraben! S sprejetjem take (izrazito ruske triade) ne bi bilo ustrezno nikomur, niti Rusom ne! Zato prof. Duličenku prijateljski nasvet: da bi o svoji predlagani in zelo koristni triadi še enkrat vse dobro premislil in se nato sam od sebe odpovedal nečemu tako izrečno ruskemu (»X – Π – E«) in rajši stopil pod nevtralno latinsko streho. Latinščini kot neživemu in zaradi tega nespremenljivemu jeziku so že zdavnaj dale prednost in jo sprejele za mednarodno sporazumevanje razne znanstvene discipline – npr. astronomija, biologija (z botaniko in zoologijo), lingvistika (z gramatiko, leksikografijo

¹ Preden pa tu nadaljujem, moram vsaj na kratko pojasniti, kaj neki imam jaz tu zraven. Me je mar kdo klical za razsodnika? Nič takega! Z nekdanjim jezikoslovcem iz Turkmenije, Duličenkove, sva se po naključju nekega julijskega dne pred 32 leti prvič srečala – le gore ne morejo priti skupaj, ljudje pa! – v Moskvi na domu prof. N. I. Tolstoja; pozneje, ko so se rojevali Duličenkovi *Mikrojeziki*, sva si dopisovala; zdaj sva že dolgo sodelavca pri Rezijanskem slovarju J. Baudouin de Courtenaya; prav nazadnje pa sem bil jeseni 2005 še povabljen v hišo, kjer sem sam tri desetletja snoval svoje znanstvene misli, poslušat Duličenkovo predavanje; po njem je moderator vse pričujoče povabil, da spregovorimo, če bi imeli kaj povedati; ker je bilo tega z moje strani dosti in ker nekatere bolj uboga pero kot jezik, sem sklenil, da se bom rajši oglasil posebej, *post festum*, kar pravkar uredničujem.

ipd.), medicina idr. Zato res ne vem, zakaj naj bi jo odklanjala »fallologija« (če smem seči po tem Duličenkovem terminu). Njegova (saj bi kljub prevzemu latinščine še zmerom ostala »njegova«!) prenovljena triada pa bi se odslej lahko glasila takole: P(enis) – V(ulva) – F(utuere). Pravzaprav bi to niti ne bilo nekaj absolutno novega! Mar npr. po Kopitarjevi sugestiji in osebno od njega latinsko »podkovani« SRPSKI RJEČNIK Vuka Karadžića (1818), na katerega se Duličenko rad in pogostoma sklicuje, ne prinaša tudi vseh treh latinskih ustreznice, o katerih tu teče beseda (Penis – Vulva – Futuere)?! Tega zadnjega glagola se je prav tako oprijel že v prvi/delni objavi Rezijanskega slovarja najin vzornik N. I. Tolstoj (1966, 199, s. v. *arket*), za katerega si oba z Duličenkoma štejeva v čast, da sva z njim sodelovala. In tudi sam J. Baudouin de Courtenay (vse rezijanske niti obvezno peljejo k njemu!), nezadovoljen tako z zapisom iz ust informatorja z Rávance ali Njive 1873, kakor z lastnim prevodom, je še v letih 1890, 1892/93 oboje skušal popraviti, kar se mu je deloma tudi posrečilo,² kjer se kot ustreznica k rez. *arkèt/brōča* prikaže nemški *Nagel* in namig na n. *Beischlaf*, vse pa bi lahko spravili pod št. 1 in 3 lat. triade »P – V – F«.

3. Ruski gost, ki nam je v predavanju ponudil osnutek svoje jezikovne triade »X – Π – E«, se je najdlje zadržal pri njenem prvem členu – X (oziroma pri nevtralnem lat. P, *penis*). To ni čudno, če upoštevamo, da je to besedilo prvotno nastalo kot predgovor knjigi XYŮ.³ Za ta prvi člen pisec med historičnimi pričevanji s posebnim poudarkom po rokopisnem nemško-ruskem pogovornem priročniku nekega kupca, pribaltskega Nemca T. Fenneja (1607), navaja alternativno, dvotirno poimenovanje »Guj« / »Kur«. Ampak tako pri prvem kot pri obeh drugih členih triade bi se Slovenci lahko odrezali bolje, saj premoremo tudi kaj starejšega! Že sredi 15. stoletja (okrog 1450) je npr. v loških notarskih knjigah izpričan neki meščan iz Škofje Loke z vzdevkom »Zlati Kurac«;⁴ k 2. členu latinsko prekrojene triade (V) naj bojo omenjeni: Bistričan *Pizdo obesel* iz postojnskega urbarja iz leta 1498;⁵ v loškem urbarju na pragu 16. stoletja nastopa Paul *Pisdipraw*, kmet v Žabnici (1501);⁶ od nekod iz okolice Trsta prihaja toponim *Pizdina*;⁷ za tretji člen triade (»E«, primerneje F!) pa imamo še starejše potrdilo iz 14. stoletja, ko se v Trstu znajde neki *Volkojebec* (1349);⁸ v Budanjah na Vipavskem je zapisan Martin *Fukallu* (1499); z Dolenjskega je v turjaški listini iz leta 1467 naveden toponim *Jebovica*.⁹ Pogosti so (že pred koncem 15. stoletja) priimki tipa *Jebač* ipd.; v Stanečah pri Ljubljani je iz urbarjev nemškega viteškega reda tudi še nekaj alternativnih oblik: npr. *Jebačin* ipd.; najti jih je prav tako na Cerkljanskem in v Baški dolini, recimo Peter *Jebač*, v Trtniku leta 1523 (1515. zapisan kot *Jebajc*). Za vsemi temi navedbami tiči meniško potrpežljivo delo mag. S. Torkarja, ki me je kar po telefonu malone zasul s pravim plazom gradiva, za kar se mu tule še enkrat najlepše zahvaljujem. Samo moja krivda pa je, če sem kaj narobe ujel in prenesel naprej; izčrpen pregled bomo ob svojem času že dobili od njega. Jaz sem želel samo nakazati, kaj vse se pri nas z vztrajnim iskanjem lahko še najde.

Nekatera srednjeveška slovenska osebna imena, posmehljiva, za nas precej čudaška (npr. Volkojebec, Pisdipraw, Pizdo-obesel ipd.), najdena v arhivih Škofje Loke, Trsta in Postojne, so me že ob prvem srečanju tako navdušila, da sem v mislih

poletel na Dolenjsko, v Gorenjo vas pri Mokronogu. Le koga ne bi vrglo iz tira, če nepričakovano izve, da je še pri življenju nekaj, kar se mu je zdelo, da je že zdavnaj utonilo v pozabo. Jeseni 1951 mi je eden mojih boljših pravljicarjev, Lojze Tratar (1884–1960),¹⁰ pripravil presenečenje, da zlepa ne takega! Gre za klasični preživetek, sočen ocvirek, na kakršne v ustnem izročilu sicer naletiš, vendar redko. Lojze Tratar je na moje rutinsko vprašanje, odkod mu pravljica, imel odgovor že na koncu jezika: »To mi je pravil Franc Pizdorad – gole pizde nema (!) nikdar rad – zadnja pošta Ritna gora.« In še je pristavil, da je njegov oče, Fricov Janko iz Slepčeka, redno tako »podpisoval« svoje stórijce. Sin Lojze, od katerega se mi je med oktobrom 1951 in decembrom 1952 posrečilo zapisati več ko 40 pravljič, je zgoraj navedeno sklepno formulo prevzel kot zapuščino svojega očeta Janka, vendar jo je včasih tudi malo zasukal, da ni bilo zmeraj enako. Tako so pač delali tudi mojstri besede pri nas in po svetu: v časih, ko je bilo pisanje še privilegij redkih, so radi vpletali svoje osebne podatke, prave ali izmišljene, pred konec svojih stvaritev / izmislekov / umskih izdelkov. Pri nas so to tradicijo gojili in pripeljali tja do 18. in 19. stoletja bukovniki na Koroškem, Štajerskem in Dolenjskem. Posebnost obeh Tratarjev, očeta in sina, je v tem, da se pred svojimi poslušavci nista najmanj ženirala, tudi če ju je zaneslo na spolzka tla.

V tržaško okolico je najbrž zasidrana besedna past,¹¹ ki predvideva, da se bo nepoučenemu udeležencu družabne igrice med glasnim in naglim, proti koncu zmeraj bolj pospešenim ponavljanjem besedne zveze »Zdaj spim – zdaj jem!« jezik tako zapletel, da bo kaj kmalu, v ti ali oni (ne)mogoči povezavi, izrečen drugi (srednji) člen Duličenkove polatinjene triade – V. (To sem – kot žrtev! – doživel tudi sam leta 1939 v kupeju brzca Trst–Padova).

4. Če se iz Gorice pomaknemo malo proti zahodu, onkraj nekdanje italijansko-avstrijske meje, kjer ista reka – Idrijca – danes spet loči dve državi (Italijo in Slovenijo), se bomo znašli med nadiškimi Slovenci. Tudi med njimi se je leta 1873 mudil

² Glej komentarje k Materialom I., 1895, 357, 625, 639.

³ Sankt Peterburg 2001, prvi zvezek iz načrtovane večtomne serije BOL'ŠOJ SLOVAR' MATA.

⁴ *Slatichurac* ipd., objavil P. Blaznik, Škofja loka in loško gospostvo. Škofja Loka 1973, 98.

⁵ Objavil M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, 2. Ljubljana 1954, 237.

⁶ Objavil P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije. Ljubljana 1963, 335.

⁷ Glej P. Merkù: *Il Libro di perticationi* del Notaro G. Ravizza (1525). Ts. 1994, 63, 228; in *contrata Pisdina*.

⁸ Objavil P. Merkù v *Slavistični reviji* 31/3, 1983, 260–262.

⁹ Objavil F. Komatar, *Das Schloßarchiv in Auersperg*. Carniola 1910, I. Nova vrsta, 124.

¹⁰ Gl. *Pionir* št. 8–9, 1963.

¹¹ Besedna past: poskusni predlog imena za družabno igrico, za katero slovenska folkloristika zanjo danes ni našla tako povednega poimenovanja, kot sta npr. ruska *skorogovorka* ali italijanski *scioglilingua*. Da ne bi bilo dvomov, kaj mislim, naj sledijo štirje zgledi iz raznih krajev Slovenije: *Javorjev jarem je raven* (Kopriva); *Skoči s koša, klofni škofa!* (Kras); *V Ježco čez cesto – v Stožce po rožce!* (Ljubljana); *Moja mela more v mlini mir meti!* (Bogojina).

J. Baudouin de Courtenay in tam zapisoval predvsem folklorno gradivo, ki pa je moralo dobrih sto let čakati boljših časov v arhivih Ruske akademije znanosti (RAN) v Sankt Peterburgu. Beli dan je zagledalo pri ZTT/EST v Trstu leta 1988 po zaslugi Liliane Spinozzi Monai.¹² Na str. 73 bomo našli faksimile zelo zgovornega zapisa iz Špetra v povedki št. 2: »Škrábec – Škráček« (na str. 244 tudi Matičetov folkloristični komentar). Na str. 72 pa sta prišli vkup dve nadiški imeni iz leta 1873: to sta stara nadiška *finka* in neologizem *kokarda* (vprašaj ob njem je odveč); danes tekoče italijansko ime *fica*, ki je bilo za podlago slovenski *finki* (z rinezmom); v prevodu v današnjo nadiščino besedo *figa* sprejemam z rezervo in bi ji dodal vprašaj; za standardno slovenščino je urednica »MATERIALOV« prvotno predvidela besedo *pička*, vendar jo je v korekturah na moj predlog umaknila kot (verjetno) novejši leksem, nekritično povzet po srbohrvaščini. Iz lastne izkušnje vem, da sem to besedo prvič slišal šele po priselitvi v Ljubljano leta 1945. Domače slovensko – standardno *in* narečno – ime za ta ženski organ je (morda s kako redko izjemo) globoko zakoreninjeno v ljudskem izročilu. Na Peči pri Mirnu (južno od Gorice) je npr. prišlo na dan imenitno reklo: »*Se te bojim ko pizda dežja*« (= prav nič; pričevanje dr. R. B., zdravnika). Beseda *pička* je bila tisti primorski generaciji, ki je odraščala, ko smo bili leta 1918 krivično odrezani od svojega slovenskega drevesa, nekaj neznanega. Pleteršnik II, 1895 – po C(afu) in Mik(lošiču) – sicer prinaša tudi *pičko*, najbrž po kakem vzhodnoslovenskem viru; C. ima, iz Frama, tudi *píca* (ampak le v otroškem govoru; Laščan Levstik pravi, da velja samo za organ moškega spola).

5. Ker je že Duličenko načel vprašanje »najmočnejše besede slovanskih jezikov« pri naših Rezijanih, moramo seveda še malo bolj odgrniti zaveso, ki nam na pragu 21. stoletja zakriva pravi pogled na nekatere skrivnosti doline pod Kaninom. V avgustu 1873 je potujoči Rezijan A. Puška pisal domov na Ravanco svoji 23-letni ženi Ani Čolátini, po rodu z Njive. Neveščta pisanja je želela možu sporočiti tudi kaj družinsko-sosedskih novic, zato je naprosila za pomoč tujca, ki je danes tu, jutri pa že daleč proč. Tako je BdC v pismu njenega moža sploh mogel odkriti pripis z omembo besede *klin*, ki jo je pokomentiral kar dvakrat: »cf. slovensko *klinec* (Stift, kleiner Holznagel) – *penis*« (1876) in »eine Anspielung auf den geschlechtlichen Umgang des Ehepars« (1895). Mimo tega, ločeno, ne samo pravkar omenjena *arkèt* in *bröčo* (iz nepreciziranih vasi (?): B-L-N-R), ampak na Njivi tudi kompletno triado: *čdš*, dva *čüša* (za P), *pizda* (za V) in *hučát* (za F); vse iz MATERIALOV I (1895, 506), vendar v transkripciji, ki je bila za Baudouin de Courtenayev REZIJANSKI SLOVAR že zdavnaj sprejeta v dogovoru med RAN in SAZU; uredili so jo Tolstoj, Matičetov in Duličenko; publikaciji, ki se bliža izidu pri SAZU v Ljubljani, dajejo zadnjo tehnično podobo P. Weiss s sodelavci.¹³

V dvajsetem stoletju, posebno po drugi svetovni vojni (in še natančneje: v šestdesetih letih) so začeli v Rezijo zahajati čudni ljudje, ne gledat na uro, ampak strokovno pripravljeni za nabiranje gradiva, nič več samo jezikoslovnega in etnografskega, ampak odprti v vse smeri. Zase npr. dobro pomnim, da sem nekoč – tega bo kmalu že štirideset let – po pogovoru s taksistom, doma iz Bile (S. Giorgio), ki me je peljal z železniške postaje na Bili (Resiutta) do Rávance (Prato),

zapisal besedo *pèk* (za »P«). Ko je prof. A. D. Duličenko želel vedeti, kakšna je podoba te besede v današnji Reziji, se je obrnil na svojega holandskega kolego prof. H. Steenwijk; od njega je dobil sporočilo (datirano 11. 10. 1989), da med »rezijanskimi Slovenci začenjajo prihajati v rabo tudi druge besede – *kikac*, *kikec* in celo *cv'ak* in *wt'ač*« (po ruskem čistopisu predavanja A. D. Duličenka prosto prevedel Mtv).¹⁴ Za nobeno teh imen ni dana notranja lokalizacija,¹⁵ pri zadnjih dveh pa ne vemo, kdo ju je tako »poenostavil«, da sta skoraj nespoznavni. Samo res sveža poročila iz Rezije nas lahko poučijo, kako je pravzaprav s temi »novostmi«: *kikac* (O), *kikec* (S); *cv'ak* bi lahko bil isto kot *cvek*, v Reziji »lesen zob pri grabljah«, medtem ko železnemu žeblju (rez. *žrebij*) v mnogih slovenskih narečjih pravijo *cvek* (po nem.: gl. Plet. I, ki pa ne daje metaforičnega pomena); *wt'ač* pa bi mogel biti dvojnik za *wteč* (S) narečna paralela za pogovornoslov. *Tič* (metaforično, kalk po ital. *uccello* ali n. *Vogel*), ljudsko *tič* (kar je tudi v fondu slovenskih priimkov *Tič*; zraven *wtíca* bodi imenovan le še njegov pomenski dvojček *měš* (O), čeprav je beseda slovnično ženskega spola). Nazadnje pa naj tu še omenim, da sem od svojih rezijanskih prijateljev tudi za druga dva člena Duličenkove triade (»V« in »F«) slišal še to in ono, kar bi bilo vredno navesti, vendar naj počaka za kdaj drugič. Za zgled in piker konec poglavja pa samo še tole osojsko rečenico, ki spada pod »F«: *Si se viprškow* (Sem se izprskal). Da ne bi nadrobno razlagal kako in kaj, naj rajši povem, da arhaično jedro zadnje besede tega stavka *per inertiam* (po težnostnem zakonu) iz leta v leto vlečemo kot častitljivo relikvijo po koledarjih / pratikah / almanahih raznih knjižnih družb – tudi verskih – kot dubletu za deseti mesec leta: oktober – *kozoprsk*.

6. Živo pred očmi mi je trditev J. Baudouin de Courtenaya iz neke njegove opombe, ki mi ta hip ni pri roki, češ: rezijanske pesmi so v največji meri »brez vsebine« (bezoderžatel'ny); in še, je pristavil, pozna tudi take pesmi, kjer mu je filološko jasna prav vsaka nadrobnost, celota pa mu vseeno ostaja skrivnostna, nerešena uganka. S kakim otipljivim zgledom iz njegovega gradiva tu zdajle ne bi mogel postreči, vendar naj to naredim vsaj začasno z nekaj novejšimi, postbuduenovskimi pesmimi iz Rezije, vzetimi iz množice, več kot 500 (petsto!) raztresenih, pretežno še neobjavljenih zapisov / posnetkov (lastnih in tujih), nastalih od maja 1962, ko se je sprožila ljubljansko-rimska zbirateljska akcija, ki ji je kmalu sledil Merkù (tržaška RAI), in do maja 1976, to je do »furlanskega« potresa z epicentrom pod Šenšemúnovo goro (M. San

¹² BdC, MATERIALI IV, 1988.

¹³ Delo in prispevki vseh bojo poimensko naštetih in primerno obrazloženi ob izidu v knjigi sami.

¹⁴ Šele zdaj, ko so tu korekture, vidim, da je A. D. to mesto objavil že 2001 v knjigi A. Plucer-Sarno, HUI (gl. zgoraj, op. 3), str. 43; tik pred tem pa berem in sem dolžan zavrniti nekaj nevzdržnega, saj Rezija ni jezikovni otok in Rezijani ne živijo »v okruženju italjancev i friuljcev«: na vzhodu imajo namreč za sosede Bovčane in na jugu Terjane (rez. »Górgjene«). V spisu *Resia 1: Dimensione linguistica* (1993), posvečenem 70-letnici N. I. Tolstoj, sem temu vprašanju namenil dve uvodni strani; upam, da prepričljivo.

¹⁵ Tako je grešil že F. Bezljav v Etimološkem slovarju in drugod s preohlapno navedbo; **rez**.

Simeone). Sredi vsega pesemskega bogastva se zavržno skriva tudi kaj takega, kar bi moglo priti v rubriko »tabujev«. V enem zadnjih večerov pred pustom (sredi 60. let) se npr. spomnim vesele družine štirih priletnih vdov, ki so pri Klítavih v Bili razdirale vse mogoče »žaltave« zgodbe, jaz pa veselo snemal. Kar na lepem pa ti udeleženka te predpustne seanse predloži: Kaj pa, če bi zapele še tisto:

»Ja vin za noga kúsića: to mu plažá zavětrno.«
(Navedeno po spominu)

Mogočih je več prevodov; dajem dva:
(Jaz vem za enga kósića, ki mu je všěč zavětrno.
Poznam jaz dobro kóseka: prerad »zavetje« ima!)

Na magnetofonskem traku o takem ali podobnem posnetku ni sledu; kaj, če bi mi bile bilske botrice prav takrat prepovedale posneti njihovo petje?! Voljo svojih informatorjev sem v glavnem spoštoval, saj se je dalo marsikaj rekonstruirati in tudi tu, upam, bosta po spominu navedena verza morda le kako pomagala priti do tega, kar je šlo neregistrirano mimo. Če bi se komu ljubilo poigrati s tem, bi morda tudi med moškimi sogovorniki v Reziji našel še kaj temu podobnega.

Ta ali oni najbrž še pomni, kako je znan slovenski politik, doma z Dolenjskega, vpletel v televizijski intervju nič meglen namig vsaj na del moškega premoženja, »če ga je kaj v hlačah« političnega nasprotnika. V Reziji so ljudje ne samo ob volitvah, ampak leto in dan živahni, razpoloženi in si radi neženirano privoščijo vse mogoče, vendar to znajo lepo skriti pod metaforično tenčico. Olepševanje, evfemizmi so nekaj, kar jim leži. Posebno ženske so bolj nagnjene k okraševanju, vezenju, čipkam, živim barvam ipd. Zato ni čudno, da smo prav iz ženskih ust (65-letna Severina Paletti Bértulawa iz Ronka) dobili pesmico v 5 vrsticah, za dolino pod Kaninom značilnega in najpogostejšega, recimo kar »rezijanskega« metruma. Gre za besedilo, objavljeno v knjižici ljudskih pesmi, ki jih je zbrala učiteljica, domačinka Dorina di Lenardo: TE ROSAIANSCHÉ UIŠÍZE / CANTI RESIANI.¹⁶ Pod št. 4 beremo:

Prepis v slov. črke:
*To ta dulina sri goré
to ta, ki imbrojaua usè.
Na imbrojala pur pa mlè,
ki ja si šil dolu na rob
nu si skučil dole zdolè.*

It. prevod D. di Lenardo:
È quella conca a mezzo monte
che imbroglia tutti quanti.
Ha imbrogliato pure me
che son salito¹⁷ sul dirupo
ed ho fatto un salto giù.

Knjižnoslov. prevod:
Oj ta dolina sred goré –
ta, ki premami čisto vse,
je tudi mene zmamila,
da sem se splazil na njen rob,
od tam pa skočil še navzdol.¹⁸

Pravkar ponatisnjeno besedilo izvira iz Ronka (skupina raztresenih domačij v sončnem bregu nad cesto Lipovac–Bila), ki sem ga sicer obiskal, vendar ne da bi tam tudi »delal«. Pač pa sem od decembra 1962 naprej intenzivno preučeval besedno ustvarjalnost prve sosednje vasi v zahodni smeri, Bile. Zato

sem se z zaupanjem lotil pregleda svojih starejših zapiskov od tam. Sreča se mi je res nasmehnila: naletel sem na ne najbolj poveden naslov: *Kako lèpo, ko se mlad* in pod njim še droben pripis: *Ta dolyna sri gorè*, ki mi ni dal miru, kaj skriva. Pokazalo se je več kot sem slutil: pesmica, za 3 vrstice daljša od tiste, ki je izšla v Vidnu 1974. Ni je zapela, ampak samo povedala – tik pred polnočjo 27. febr. 1967 – Žuljana Najda, Klitawa iz Bile (1906–1967).¹⁹ Glasi se:

*Kaku to lèpo, ko si mlad
anu me' rüdi bečuw rat
nu wse te lipe rožice,
za morèt si je prebret!
Ma kôbaj dopo to vala,
ke ta dolina sri gorè
– to ta, ki imbrojawa wsè –
na imbrojála pur pa mlè.*

Kako lepo je biti mlad,
denarcev zmeraj dosti imet
in vse najlepše rožice,²⁰
da si prebiraš jih lahko!
Al potlej kaj vse to velja,
ko ta dolina sred goré
– ta, ki premami vsákogar –
bo mene tudi zmámila.²¹

In če zdaj strnemo vsebinsko sporočilo obeh pesmic, ki se med sabo dopolnjujeta in sta približno sočasni tudi po tem, da sta se njuni nositeljici (Severina iz Ronka in Žuljana iz Bile) prismejali na ta svet v prvi dekadji prejšnjega stoletja, bomo imeli pred sabo precej zanesljivo podobo hedonističnih aspiracij podeželske mladine, vsaj njenega moškega dela, v prvi polovici 20. stoletja: dokler si mlad, je lepo imeti zmeraj poln mošnjček cvenka, da lahko letaš od cveta do cveta, si prebiraš »rožice« in mimogrede skočiš v metaforično »dolino sred goré«, ki »imbrójáwa (mami, zapeljuje) wsè«.

Ker sam težko grem kam naokoli, mi je proti koncu leta 2005 zelo prav prišla pobuda Slovenskega etnografskega muzeja, da na svojem novem sedežu v Ljubljani sprejme razstavo »Potujoči brusači iz Rezije«. Tako sem se ob pripravah in spremnih prireditvah lahko večkrat srečal s posamezniki in skupinami, saj smo mdr. že dvakrat pozdravili poln avtobus Rezijanov, predvsem iz vasi Solbica, kjer je brusaska obrt tako rekoč doma. Vendar je bil zmerom zraven kdo tudi od

¹⁶ To rezijansko-italijansko publikacijo je v veliki naglici pripravila Società Filologica Friulana (zanjo: podpredsednik L. Ciceri), Udine 1974 – kot neke vrste protiutež mojim rezijansko-slovenskim ROŽICAM IZ REZIJE (Koper 1972). Najbrž je bila prav naglica kriva, da so vsi prezrli skriti pomen pesmice iz Ronka.

¹⁷ Namesto »son salito« bi tu pričakovali – pa če je Dorina metaforo razumela ali ne – »son sceso« (si šil dolu).

¹⁸ Odveč bi bilo razlagati, da tu v resnici ni mišljena nobena prava dolina, ampak nekaj metaforičnega – sredi (človeške, ženske) »gore«. Zato ne razumem, kako je taka pesmica mogla sploh priti v slovstveno zbirko in se ugnezditi celo na četrto mesto.

¹⁹ Od nje imamo péto pravljico z naslovom *Linčica Turkinčica*: kako je hči turškega kralja rešila iz ječe in varno pripeljala Matjaža domu na Ogrsko in se tam omožila z njegovim najmlajšim sinom. Sestavila nam je tudi spisek svojega pripovednega repertoarja (46 enot), kjer seveda ni takega »drobiža«, kot je 8-vrstičnica *Kaku to lèpo*, ki mi je njeno poslušanje s presnetka traku (ISN 37 C, 743–748) ljubeznivo omogočil mag. Drago Kunej iz GNI. (Hvala mu še enkrat!)

²⁰ Deklice

²¹ Besedica *dopo* (potlej) v 5. vrstici nam omogoča prenesti dogajanje 8. vrstice iz nejasnega preteklika v futur.

drugod, npr. iz Osojan. Eden od njih mi je celo pomagal priti do spoznanja, da so Rezijani v svoji zdravi ljudski metaforiki – »A si šow wo na svèto yóro« (Sem šel na »sveto« goro; pov. osojski modrec Vitorjo »Parizar«) prehiteli šolanega pesnika Cirila Zlobca in njegov sonet »Sveta mesta tvojega telesa«. (Sodobnost 42, 1994, 451)

V monografskem pregledu REZ'JA I REZ'JANE je Baudouin de Courtenay leta 1876 med drugim napisal, da tam ni nikoli slišal opolzkih pesmi in bi bil skoraj pripravljen reči, da jih ni. Vendar, ko je ob svojih ponovnih obiskih 1890–93 le izvedel, da ni imel prav, je sam od sebe to preklical (njegov *znanstveni korektnosti vse priznanje!*) ne z besedo, ampak z dejanjem: uredniku pariške specialistične revije je namreč poslal zgovoren protidokaz, ki je izšel leta 1898.²² Tu se seveda postavlja teoretično vprašanje, kaj je treba šteti za obsceno / opolzko in česa ne. V enaki meri kot v t. i. »visoki«, pisani literaturi, je tudi v ustnem ali ljudskem pesništvu marsikaj še nerešeno, odprto. Vsaj druga izmed zgoraj navedenih pesmic je po mojem na taki ravni, da ne vem, kdo bi si jo upal uvrstiti med opolzke, rus. *poahbnye*. Priložnost za teoretično razpravljanje o tem se nam je ponujala ob izidu zbirke KLINČEK LESNIKOV,²³ vendar, žal, ni bila izkoriščena.

7. Za konec – kot *dulcis in fundo* – moramo spregovoriti še o vrhunski metaforiki, kakor nam jo je v zvezi s členom 3 Duličenkove triade ohranila Rezija. Smer V–Z je ravna, kot bi ustrelil, in iz same doline vidiš le na vsakem obzorju po en mejnik, ki ti zastira pogled: blizu, proti vzhodu, je to Kanin (rez. Čanèn), daleč na zahodu pa elegantni samotni stožec Morjanc (M. Amariana – 1906 m), ob lepem vremenu dobro viden od koderkoli iz rezijanske doline.

Metaforika je vrhunska, dobesedno, saj gre za markantne, znane vrhove, proti pričakovanju celo poosebljene. Personifikacija je prišla tako daleč, da ustno izročilo, posebej pesemsko, pripoveduje o tem, kako sta si bila Morjana in Čanèn nekoč davno zagrizena nasprotnika in imela po najvišjih državnih sodiščih stoletne tožbe (»M. nu Č. te ninki nur vacüwalo)²⁴ za pašnike; včasih pa so bili odnosi tudi prijetnejši: M. in Č. sta se npr. nekoč rada imela in bi se bila celo vzela, če ne bi bil nekdo začel razdirati njuno zvezo: to sta bila spet dva lepo in daleč vidna gorska vrha: Počemúni (Pizmuini, s severa) in Golèc (z juga).

Posebno v zgornjem delu doline, med hribi, ki amfiteatralno zapirajo dolino proti Bovcu, je vrsta vrhov, ki si (po ustnem izročilu) pripovedujejo pravljice, se zjutraj, ko vstanejo, med sabo vljudnostno pozdravljajo itn. To se ponavadi dogaja med hribi z moško končnico imena in drugimi z ženskim imenom (Čanèn – Banëra, Köpica – Mali Duw, itn.)

Dogajanje sredozemske balade o Lepi Vidi (Donna Candia, Donna Cánfura, Zogna Riin, Ta bukurana, La bella, kakor se pač kje imenuje), ugrabljeni mladi materi, je redno postavljeno k morju, zato so Rezijani mogoče kar po posluhu, brez stvarne podlage, povezali z morjem ime gore Morjane. Zaradi vztrajnega lociranja Vidinega delovnega prizorišča (ta-dö za Morjano ali ta-pod Morjano) je počasi verjetno začelo bledeti, stopati v senco tudi staro, prvotno ime, *Wida*, in prevzemati novejšo, bolj domačo podobo (Lina, Lena, v Osojáh – z mogočo oslonitvijo na morje – *Morjanica*) ali ostala anonimna,

kot se je zgodilo v bilski prozni varianti iz leta 1973.²⁵

Tujec, ki se je pripeljal (precej »kontinentalno« povedano: *peršel, hodew* ta-po murje) z barko (*barčo*) in je zato imenovan na kratko *ti z bárčo, barkarjúl* (čolnar) ali *mèrnul, máner* ipd. (približni nadomestki za ne več dobro razumljeno *mornar), na morskem bregu najde mlado ženo, nekdanjo lepotico, njemu nemara že odprej znano, ki je prišla k morju prat plenice (*füče, füčice* za sina – *siničo*), in jo ogovori:

Avg. 1873:
Káku ti si slába:
(slaba = n. schwach)
BdC, 1895, §1203, 368

16. 5. 1962, Liščaca
Da lipa moja Wida,
kobaj ti nisi lipa,
takoj te parve lita?

Febr. 1966, Solbica
Da lipa mo, ma Lina,
kako ti nisi lipa,
takoj te drüe lita?

Odgovori vprašane so si med sabo vsi zelo podobni:

Avg. 1873, Osojane
Káku ni mán bi slába?
Á si posijála wse te njíve
tápod Morjáno.

Maja 1962, Osojane
Kaku a man bi lipa,
ko a si sjala pröso
ta do za Marijano.

16. 5. 1962, Liščaca:
Kaku ja men bi lipa,
ko si zasjala wse te njíve,
wse te dö pod Morjeno ...
Velike ja si wsjala,
to mälu je pognälu.

Febr. 1966, Solbica:
Kako man bi lipa,
ki ja si usjala jëdo
ta-dole za Marjono,
tuw te valike lie,
tuw ti široke njíve.

Glede petja LV iz Líščac je veljalo, da sta jo začeli peti sestri: mlajša, neporočena Viža Lújawa (Luigia di Floriano, 1900–1971) in starejša Ana Kòlkarjawa (1887–1965). Po prijateljskem pojasnilu prof. Mirka Ramovša sta sestri menda najprej zapeli skupaj nekaj malega (samo prvo melostrofo), ampak starejša, Ana, je najbrž kmalu sprevidela, da besedila ne obvlada v zadostni meri, zato je rajši obmolknila in pustila mlajšo, Vižo, da poje sama: Da pri petju začetka líščarske LV ni bilo vse v redu, sem spoznal leta 1969, ko sem ob knjižnoslovenskem prevodu želel pokazati tudi melodijo.

²² ΚΡΥΠΤΑΔΙΑ, vol. V, 265–274.

²³ M. Terseglav, Ljubljana 1981, Cankarjeva založba.

²⁴ M. Matičetov, *Veče – vacüwat. Tracce di diritto consuetudinario sloveno a Restia*. V: Ce fastu? 14, 1978, 162–184. Ob izbrušenem, zgoščenem besedilu je zraven tudi notni zapis. O veselem obnašanju gorskih vrhov pa pri m. v mojih »Rožicah iz Rezije« (1972) str. 21 in št. 10 in še kaj v uvodih k toponomastičnim študijam Roberta Dapita.

²⁵ M. Matičetov, *Lepa Vida iz Rezije*. V: Dan 4/II, Trst 1974, 27–29. –Dejanje se odvija ob jezeru, ki pa ima konotacije morja: samotno čer, kamor dá ugrabitelj postaviti grad/ječo za svojo lepo ujetnico; peščeno sipino, odkoder vodne ptice (galebi) vzdignejo v zrak in leta prenesejo na domači breg ugrabljenko, v letu dni osivelo, znorelo in iz mlade lepotice spremenjeno v staro, tako da je nihče več ne prepozna, dokler je mož ne najde – mrtvo – na otrokovem grobu.

Pevki Lepe Vide iz Rezije, sestri Ana Kòlkarjewa in Viža ta – Póstene z Liščac. Foto: Valens Vodusek.

Za njeno predstavitev mi je V. Vodusek priporočil odlomek glasbene kitice (v notnem zapisu Uroša Kreka),²⁶ kjer Wida pozdravi luno:

»Oj dobro večer, lüna,
vydáló miga múža,
vydáló miga synu!«

Tistih nekaj nejasnosti, ki se do danes držijo liščarske LV, bi s svoje strani najrajši rešil tako, da bi vzel v roke zadevni dosje ali z J. Strajnarjem ali z M. Ramovšem, skupaj z notnimi in besednimi zapisi, iz arhivov GNI in ISN. Glede besedila: ohranjen je moj izvirni zapis, ki je začel nastajati v Liščacih 16. 5. 1962 med snemanjem²⁷ (moj terenski zvezek R I, 76–80) in nato, po vrnitvi v Ljubljano, dodelan (Matičetov, Vodusek) in razmnožen med udeležence »Rezijanskih večerov«, ki smo jih pripravili junija 1962 v Ljubljani in Novem mestu člani rezijanske odprave. Vodusek mi je osnutek svojega prvega

²⁶ On nas je 1962. ne samo prepeljeval po Reziji v svojem »hrošču«, ampak s 16 mm kamero tudi naredil vrsto barvnih posnetkov plesov, šeg, igrice, naravnih lepot, kar je vse prav prišlo za izdelavo prvega narodopisnega dokumentarca iz Rezije. Želimu mu, da si po operaciji čim prej opomore in nam iz spomina doda kaj mikavnega iz časa naših pionirskih obiskov Rezije 1962/63.

²⁷ Za rimsko akademijo S. Cecilija (Centro studi di musica popolare) in za nas iz Ljubljane je snemal tonski tehnik tržaškega RAI Italo Teja, zraven pa smo ob slovesni praznovanju liščarske LV vsi člani skupine: (našteti po abecedi): Uroš Krek, Milko Matičetov, Giorgio in Wanda Nataletti, Marija Šuštar in Valens Vodusek.

radijskega predavanja (za Trst ali Ljubljano), nabitega z živimi vtisi in občutki ob »zgodovinskem« 16. maju 1962«, kolegialno pokazal in dal v branje že med nastajanjem; vsega tistega, kar je sledilo, nisem ne slišal ne bral. Samo liščarski pevki Viži ta Póstene pa se moramo zahvaliti za njen presenetljivi komentar, kaj pravzaprav tiči za vztrajnim omenjanjem sejanja (vsaj Rezijanom) čudnih, zdavnaj opuščeni žitaric – prosa, ajde – po velikih / širokih / dolgih njivah ali brajdah, po širokih lehah, tam nekje daleč na obzorju, ali celo za obzorjem, pod sicer resnično, vendar tudi skrivnostno goro, zavito v pravljico megle, kjer ni ne brajd ne njiv ne leh.

Ker pevci in vsi, ki so kaj povedali, radi poslušajo, kako so se odrezali, smo 16. maja 1962, po končanem delu tudi mi, na željo gospodinje Viže obsedeli v njeni hišici »Pod steno« (ta Póstene), da bi skupaj poslušali predvajanje pravkar posnete LV. In takrat se je zgodilo: sedel sem zraven pevke, na preži, da bi po potrebi morda še kaj vnesel v delovni zvezek, med svoje čire-čare. Ko je prišlo na vrsto mornarjevo vprašanje, zakaj ni več tako lepa kot prejšnja leta, mu je Wida odgovorila, da – pod Morjano:

velike ja si wsjala,
to mälo je pognälu.

Viža ta Póstene je tu prislonila k licu ob usta svojo dlan, tako da je bil palec pod čeljustjo, blazinice srednjih treh prstov pa naslonjene na konec nosu, nato pa približala svoja usta k mojemu ušesu in mi šepetaje spregovorila: »Saj ste vendar oženjen in boste že vedel, kakšno je tisto sejanje, da kaj malega požene!« To sem v opombi k svojemu knjižnoslovenskemu prevodu liščarske Wide tudi povedal že leta 1969 v *Sodobnosti*,²⁸ ne vem pa, da bi bil kdo to vzel na znanje. Izvirnega rezijanskega besedila, kakor je bilo natisnjeno 1998 v Ljubljani in leto prej predstavljeno tudi tuji javnosti v Gozdu Martuljku na konferenci, ki jo je v imenu *Baladne komisije SIEF* organiziral GNI ZRC SAZU, ne morem šteti ne za posrečeno, ne za obvezujočo objavo. Danes ta dan poznamo sedem (7) rez. variant LV (iz Bile, Liščac, Osoján in Sólbice), vseeno pa si še zmeraj ne bi upal sopodpisati izjave, kot je tale:

»... it is hard to believe that a prolonged search into the singing repertoire of the Slovenians from Resia would bring up any new, different discoveries of the narrative song« (1998).²⁹

Pripomnil bi samo, da je bila v tržaški reviji *Dan* že od februarja 1974 na voljo (čeprav le v knjižnoslovenskem prevodu) pomembna prozna varianta, ki sem jo 1973 na praznik 1. 5. (v Reziji mu pravijo *majnik*) posnel na trak iz ust učiteljice Dorine di Lenardo, Čúnkine iz Bile, izvirnik pa je pristal v arhivu še nerazpolovljenega Inštituta za slovensko narodopisje SAZU.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 14. 12. 2005

²⁸ M. Matičetov, *Tri ljudske iz Rezije za poušnjo*. Gl. *Sodobnost* 17/2, 1969, 197–206, op. 2. -Lepa Vida je na drugem mestu, 202–204.

²⁹ R. Vrčon, *Variantes of the Ballad of »Lepa Vida« (Fair Vida from Resia)*, V: *Ljudske balade med izročilom in sodobnostjo*. (Ur/Ed.: M. Golež). Ljubljana ZRC 1998, 169–178